PLÁN NA OBNOVU PŘÍRODY Z POHLEDU OPYLOVAČŮ A JEJICH SKALNÍCH FANOUŠKŮ

(ÚČASTNÍCÍCH SE JEDNÁNÍ TEMATICKÉ EXPERTNÍ SKUPINY K ČLÁNKŮM 10 A 11)

MICHAL KNAPP, JAKUB STRAKA, ZDENĚK FALTÝNEK FRIC, JIŘÍ HADRAVA

doc. Ing. MICHAL KNAPP, Ph.D.
Na Fakultě životního prostředí České zemědělské univerzity v Praze pracuje jako pedagog a vedoucí Týmu ekologie hmyzu. Věnuje se různorodému zkoumání biologie hmyzu od jeho ekofyziologie přes ekologii až po ochranářské studie. Mnoho času věnuje i ochranářským aktivitám, kde se zaměřuje především na zemědělskou krajinu a městské prostředí.

Mgr. JAKUB STRAKA, Ph.D.
Působí na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy jako pedagog. Věnuje se blanokřídlému hmyzu, zejména fylogenezi, evoluci chování a socialitě volně žijících včel a jejich parazitů. Také se věnuje menším projektům na ochranu opylovačů a přírody obecně.

Mgr. ZDENĚK FALTÝNEK FRIC, Ph.D.
Na Biologickém centru AVČR se věnuje různým aspektům života motýlů, od populačních charakteristik po fylogenezi a vývoji motýlích společenstev během střídání klimatických období.

RNDr. JIŘÍ HADRAVA, Ph.D.
Entomolog a vysokoškolský pedagog na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se ekologií opylování, zejména společenstvy opylujícího hmyzu a sítěmi vztahů mezi opylovači a rostlinami. Je odborníkem na taxonomii a diverzitu pestřenkovitých (Syrphidae).

Autoři tohoto článku se již nějakou dobou zabývají studiem hmyzu, a tak jsou si vědomi změn v jeho početnosti a někde i lokální diverzitě, ke kterým u nás dochází. Ačkoli řada druhů ubývá, najdeme u nás i druhy, jejichž areály rozšíření se zvětšují a populace rostou. Zásadnější změny než v celkových početnostech a lokální druhové diverzitě tedy můžeme pozorovat v měnícím se druhovém složení společenstev, především jejich homogenizaci i na větších prostorových škálách, přičemž mnoho vzácnějších druhů se stává ještě vzácnějšími. Hmyz se potýká především s měnící se strukturou krajiny a způsobem jejího využívání či obhospodařování člověkem.

KRAJINA, KTEROU CHCEME OBNOVOVAT

V době před příchodem člověka byla krajina ovlivňována především přírodními procesy, jako je střídání dob ledových a meziledových, a na Zemi v té době žilo mnoho

Mozaiková či pásová seč (tedy ponechávání kvetoucích plošek s vyšší vegetací), je základním způsobem podpory opylovačů v městském prostředí, ale i v zemědělské krajině. Foto Michal Knapp

druhů velkých obratlovců, včetně početných stád velkých býložravců. Krajina tehdy s největší pravděpodobností byla tvořena mozaikou řídkých lesů a otevřených stanovišť, a v takovém prostředí se vyvinula i naše hmyzí fauna. Po příchodu člověka pak došlo k redukci velkých i středních herbivorů a krajina začala zarůstat lesem. Jejich úbytek se časově shoduje s postupným oteplováním klimatu a dodnes se vedou debaty, co na herbivory mělo větší vliv. Příchod prvních zemědělců následně vedl k opětovnému otvírání krajiny a domácí druhy dobytka částečně funkčně nahradily volně žijící herbivory. Ke konci 19. století pak ovšem nastal zlom, kdy průmyslová revoluce zapříčinila hromadný přesunu obyvatelstva do měst a s tím spojený začátek konce idylické krajiny. Tradiční zemědělství mizelo a začalo být nahrazováno zemědělstvím industrializovaným. Přeměna naší krajiny pak vyvrcholila kolektivizací v 50. let 20. století, a od té doby máme krajinu s velmi zjednodušenou strukturou a řadou dalších problémů, jako je zničený vodní režim díky rozsáhlým melioracím a zdevastovaná půda s nízkým obsahem organické hmoty, která není schopná držet vodu. Tento historický exkurz by měl sloužit především k tomu, abychom si uvědomili, do jakého stavu máme krajinu obnovovat. Do stavu jako před dobou ledovou se asi dostaneme relativně těžko kvůli probíhajícím změnám klimatu i hustotě lidského osídlení na většině území Evropy. To ale neznamená, že se o opatření jako je návrat velkých herbivorů (tzv. rewilding) nemáme pokoušet. Nicméně dostat se na části území alespoň někam před průmyslovou revoluci, do doby, kdy se tu hmyzu s námi žilo relativně krásně, by určitě stálo za pokus.

Nektarodárné biopásy představují jedno z opatření, jehož cílem je zmírnit probíhající úbytek opylovačů v zemědělské krajině. Výhodou je široká aplikovatelnost a existující zkušenosti mnoha zemědělců, ale i probíhající výzkum cílící na další vylepšení nektarodárných biopásů (na fotografii hlavní řešitel jednoho z probíhajících projektů: Ing. Martin Štrobl, Ph.D.). Foto Michal Knapp

NAŘÍZENÍ O OBNOVĚ PŘÍRODY: OD OCHRANY K OBNOVĚ

Dosavadní celoevropské snahy zastavit pokles biodiverzity, například směrnice o stanovištích (včetně zavedení soustavy Natura 2000), byly relativně neúspěšné. Jednotlivé státy sice měly povinnost sledovat situaci u vybraných druhů organismů a biotopů, ale povětšinou to skončilo pouhým konstatování, že jejich stav je špatný či nezlepšující se. Proto vznikla potřeba hledat ambicióznější nástroj, který by mohl biodiverzitě a fungování celých ekosystémů skutečně efektivně pomoci. Takovým nástrojem se stalo nařízení o obnově přírody (Nature Restoration Regulation), v rámci kterého by každý stát měl připravit vlastní strategii pro ochranu a obnovu přírody tak, aby bylo dosaženo celkových cílů deklarovaných v nařízení. Pro opylovače a zemědělskou krajinu tyto cíle jsou: 1) zastavení poklesu početnosti a druhové rozmanitosti opylovačů do roku 2030 = povinnost zavést účinná opatření ke zlepšení stavu opylovačů (včel, pestřenek, denních a nočních motýlů); 2) od roku 2031 zajistit trvale rostoucí trend populací opylovačů, což bude ověřováno v pravidelných intervalech pomocí EU Pollinator Monitoring Scheme (EU-PoMS); 3) vykazovat pozitivní trend u klíčových ukazatelů pro zemědělskou krajinu (index polních ptáků, podíl zemědělské půdy s vysoce rozmanitými krajinnými prvky, zásoba organického uhlíku v minerálních půdách, či Indikátor motýlů v travních porostech); 4) zavést nezbytná opatření na obnovu zemědělských ekosystémů pro zvýšení biologické rozmanitosti.

CO VŠECHNO MŮŽE OCHRANA OPYLOVAČŮ ZNAMENAT

Jelikož jsou nám tyto snahy velmi sympatické a považujeme je za důležité, tak jsme neváhali přijmout pozvání MŽP do expertních skupin ke strategii pro opylovače a k článkům 10 a 11 (opylovači a zemědělská krajina) v rámci nařízení o obnově přírody. Už samo široké spektrum účastníků expertních skupin od zaměstnanců státní správy (MŽP, MZe, AOPK), přes experty z univerzit i resortních výzkumných ústavů až po zástupce nevládních organizací, pro nás bylo příjemným překvapením. Samotná atmosféra jednání byla díky organizátorům (většinou spíše organizátorkám) z MŽP velmi uvolněná a diskuze přinášela mnoho zajímavých nápadů i moderovaných názorových konfrontací na různá témata. Příkladem může být diskuse o roli včely medonosné v rámci nařízení o obnově přírody. Cílovým druhem totiž není (monitorují se jen volně žijící druhy opylovačů), mohla by se však vyskytovat na druhé straně barikády, protože vědecké důkazy o jejím konkurování si s některými druhy volně žijících včel jsou vcelku jednoznačné. Stejně tak by se ale mohla stát i nástrojem pro vylepšování krajiny pro opylovače. V České republice totiž máme okolo 60 000 registrovaných včelařů, což jsou vesměs lidé, kteří mají rádi přírodu a opylovače. Jen si včelaři většinou nejsou vědomi všech důsledků svého počínání a faktu, že je potřeba pro

jejich miláčky v okolní krajině zajistit ještě více potravy, aby o ni nemuseli tolik soutěžit s ostatními opylovači.

MONITORING: VÍME, CO BUDEME SLEDOVAT?

V nařízení o obnově přírody je kladen velký důraz na monitoring dopadů budoucí obnovy a cílových změn. V rámci odborné skupiny pro článek 10 (Obnova populací opylovačů) na MŽP jsme se v rámci podnětné diskuse ohledně přípravy akčního plánu na ochranu opylovačů věnovali také jeho monitoringu, a předpokládáme, že podobné to bude i v případě zásob organického uhlíku v minerálních půdách, či monitoringu polních ptáků v dalších odborných skupinách. Výhodou opylovačů je, že tématu jejich ochrany se Evropská komise intenzivně věnuje již od roku 2018, kdy založila tzv. EU Pollinators Iniciative. Monitoring opylovačů v rámci EU je tak podložen výstupy mnoha evropských projektů a dokumentů, je financováno budování informační infrastruktury (Pollinator Academy) a zvyšování znalostních kapacit pro určování druhů (projekty EPIC). Samotný monitoring opylovačů (EU-PoMS) je založen na schválené metodice vydané evropskou komisí a má probíhat již od nadcházejícího roku 2027. Přesto, že termín počátku monitoringu je blízko, je stále otázkou, jak přesně bude v ČR organizován (detailní metodika, jak jej provádět v terénu, je právě v procesu schvalování na MŽP). Kvalita dat bude také závislá na alokované finanční částce, a tak ve vzduchu zůstává viset nejistota.

NÁRODNÍ PLÁN NA OBNOVU PŘÍRODY: MEZI AMBICÍ A OPATRNOSTÍ

Postupem času se začalo ukazovat, že se expertní komise dostatečně vysokým tempem neblíží ke svému cíli, jímž je kvalitně zpracovaný dokument Národní plán na obnovu přírody (NPOP), jehož naplňování by umožnilo splnit výše zmíněné cíle nařízení o obnově přírody. NPOP by měl obsahovat konkrétní a velmi ambiciózní opatření. Za zdržení částečně mohlo strhávání pozornosti i k marginálnějším problémům souvisejícím s opylovači (např. problematika invazních druhů), ale trochu i celkově konzervativní nastavení státní správy v České republice. Ministerští zaměstnanci se snaží hlavně nic nepokazit a zapracovat všechny již existující legislativní nástroje a neslíbit nesplnitelné, což nakonec omezilo celkové ambice dokumentu a jeho inovativnost. I přes tuto kritiku výsledný NPOP v podobě, ve které vyrážel do připomínkového řízení vstříc veřejnosti, nebyl vyloženě špatný. Dokument nabízel docela široké spektrum opatření, ale jen velmi omezené konkrétní cíle (ambice). Bez nich ovšem cíle nařízení o obnově přírody nelze naplnit. Radikální změny v současném fungování krajiny nelze dosáhnout bez změn v motivacích a chování klíčových aktérů – což jsou v případě opylovačů a zemědělské krajiny především vlastníci půdy a hospodařící zemědělci. Dle nás tedy nezbývá, než sebrat odvahu a navrhnout strukturální změny ve financování subjektů hospodařících na (zemědělské) půdě, které možná není snadné realizovat pomocí existujících legislativních nástrojů. Současně je potřeba intenzivně pracovat s vlastníky půdy a najít pro tyto aktivity dostatek finančních zdrojů. V současném státním rozpočtu na takové změny nejsou vyhrazeny dostatečné finanční prostředky. To nám ale nesmí zabránit v oné vysoké ambici NPOP, protože technické detaily a hledání finančních zdrojů jsou tak trochu problémem našich zítřejších já.

OD JEDNOTLIVÝCH OPATŘENÍ K SYSTÉMOVÉ ZMĚNĚ

Vzhledem k tomu, že finální verze Národního plánu na obnovu přírody ještě není známá (v době sepisování tohoto článku ještě nedorazila ani do mezirezortního projednávání), tak je těžké hodnotit, jak tento příběh dopadl. Vcelku povedeným dílkem se nedávno vytasily neziskové organizace, když představily svůj stínový NPOP. Stínovému plánu nechybí ambice, základní cíle (pět pro každý článek) jsou vcelku jasně definovány a mají svůj časový horizont. Ovšem ani stínový NPOP detailně neřeší, jak přesně požadovaných cílů dosáhnout. Nejlepší tak bude, když se každý z nás bude snažit a začneme třeba na vlastních zahrádkách (diverzifikovanou sečí, kvetoucími záhony, mrtvým dřevem, hromadami písku či organického materiálu). Pokračovat můžeme povídáním si se zemědělci hospodařícími v našem okolí, protože ne každý ví, jak prospěšné jsou biopásy, meziplodiny, tvorba nových mezí, remízků či menších mokřadů. V rámci obecního zastupitelstva se můžeme snažit prosadit úsporu peněz při péči o obecní zeleň skrze snížení intenzity sekání trávníků nebo za elektřinu skrze vypínání veřejného osvětlení během vrcholné noci, kdy lidi spí a ostatní organismy díky světelnému znečištění trpí. Dále můžeme na obecních pozemcích prosazovat budování přírodních vodních nádrží či obnovu historické cestní sítě doprovázenou alejemi listnatých stromů. Při volbách do parlamentu se pak můžeme zamyslet, která strana to skutečně s financováním ochrany přírody myslí vážně. Mnoho jednotlivců se sice může o něco snažit, ale bez skutečné institucionální podpory dostatečně rozsáhlé změny krajiny uskutečnit nelze a je jednoznačnou odpovědností vlády zajistit, abychom dostáli našim mezinárodní závazkům.